

Mojca Ramšak

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 396.2:343.63

Ženska čast kot obča zadeva

Pojmovanje časti je družbeno, kulturno in zgodovinsko specifično. Čast je včasih sinonim za osebno integriteto, torej je odvisna od dejanj posameznikov, hkrati pa se lahko nanaša tudi na obnašanje celih skupin, npr. družin, plemen, verskih idr. skupnosti. V t. i. kulturah časti se od posameznika pričakuje, da bo odgovoren za vedenje drugih članov iste interesne skupine. To dovoljenje za skupinski družbeni nadzor pa v kontekstih patriarhalnih ureditev sovpada z zatiranjem žensk. Vsakokratni častni sistemi se odražajo tudi v jeziku, pri čemer so še zlasti zanimive metafore, ki jih uporabljamo s pripadajočo mimiko in gestikulacijo.

The concept of honour is socially, culturally and historically specific. Honour is sometimes a synonym for personal integrity and is thus dependent on the individual's actions, but it can also relate to the behaviour of a whole group: for example, a family, a tribe, a religious community and so on. In »honour« cultures, the individual expects to bear responsibility for the behaviour of other members of the same interest group. In the context of patriarchal societies, this permit for collective social monitoring coincides with the suppression of women. Every honour system is also reflected in language, where the most interesting is the use of metaphors, with their accompanying facial expressions and gestures.

Čast žensk v kulturi

Ženska čast je odvisna od stopnje patriarhalnosti, od simbolne ter družbene časti moških, pri čemer ženske spolne, reproduktivne in delovne sposobnosti pripadajo izključno njihovim družinam. Da bi bile ženske častne, jim družba nalaga primerno obnašanje, npr.: spolno neomadeževanost pred poroko, iz česar izvira vrsta ritualnih pravil pokrivanja telesa, dokazov devištva na poročno noč, medicinskih popravkov pretrgane deviške kože, abortusov, detomorov, umorov, samomorov. Zato žensko spolno in drugo neprimerno obnašanje prinese sramoto celi družini, še zlasti pa moškim, saj so ti v patriarhalnih družbah odgovorni za obnašanje svojih žena, hčerk in sester. Spolno obnašanje žensk pa ni edina sestavina njihove osebne časti, saj te temeljijo tudi na drugih sposobnostih, npr. delovnih, gospodinjstkih in materinskih veččinah. Razen skrbi za družino in dom se od žensk pričakuje, da ostanejo pasivne, podrejene, skromne, potrpežljive, da pretehtajo vsak vidik svojih življenj s stališča časti, ker je to pomembno za ugled moških v njihovi družini.

Čast leži v ženskih telesih, saj kulturna pojmovanja časti in sramote vplivajo na nadzor nad ženskami, regulirajo njihovo spolnost in svobodo gibanja. Vse to lahko v imenu časti nadzoruje moški del družine. Ženske, ki se zaljubijo, imajo predzakonske ali izvenzakonske spolne odnose, ženske, ki si želijo same izbrati svoje može ali se od njih iz različnih razlogov ločiti, v kulturah časti prestopajo meje družbeno primerne spolnega vedenja. Regulacija njihovega vedenja in njihovih izbir lahko v ekstremnih primerih pripelje do strašnega nasilja, ki se stopnjuje do najhujšega – umora iz časti oz. patriarhalnega umora.

V teh kontekstih pravice žensk pomenijo zelo malo, saj te ne smejo same odločati o svojih življenjih, nimajo pravice do svobode in svobode izražanja, združevanja, gibanja in pravice do telesne nedotakljivosti. Ko ženska enkrat izgubi čast zaradi katerega koli dejanja, ki velja za nečastno, si je ne more več povrniti. Drugi člani družine se zaradi tega lahko soočajo s pritiski družbe, ki jih silijo k nasilnim dejanjem, kajti samo tako zmorejo ohraniti svoj družbeni položaj. Moška in družinska čast se povrneta v prejšnje stanje samo z nasiljem, prisilo ali umorom. V nekaterih primerih je umor zaradi časti kolektivna odločitev družine, ki odloči, ali neko žensko ali dekleško dejanje zasluži smrt.

Drugi umori in nasilje zaradi časti vsebujejo enak skupinski pritisk in enako motivacijo ter skrb za žensko vedenje. Strašni primeri nasilja zaradi časti, ki se izvajajo še v 21. stoletju, so različne oblike ginocida oz. feminicida,¹ kot so sežiganje žene po smrti moža (Indija), polivanje s kislino (Bangladeš, Pakistan), detomori novorojenk (Kitajska), sistematični abortusi ženskih zarodkov (Indija), kamenjanje do smrti (Savdska Arabija, Iran), posilstvo zaradi časti (Afganistan, Pakistan), umori iz ljubosumja in strasti (Evropa, Amerika), pohabljanje spolovil žensk oz. obrezovanje žensk (Afrika, afriški migranti v Evropi). S temi nasilnimi dejanji se kaže zavezanost patriarhalni skupnosti in preventivno svarilno delovanje za druga dekleta in ženske, ki se upirajo omejitvam, ki tlačijo njihova življenja. Umori in zatiranje zaradi časti so najbolj brutalna metoda nadzora in podrejanja žensk znotraj kulture časti, v kateri dominirajo moški. Ti imajo velik manevrski prostor in v večini primerov niso nikoli obsojeni za umor, saj o njihovi krivdi odločajo drugi moški na pozicijah moči.

Na splošno so družbe, kjer so v navadi umori iz časti, patriarhalne (v družini odloča in ukazuje mož) in s tem: patrilinejske (posest, ime in druge dobrine prehajajo na moške potomce), patrilokalne (družina živi na očetovem/moževem domu), patrifokalne (družina je osredotočena na očeta) ali poligamne (mož spolno in zakonsko živi z dvema ali več ženami hkrati). Druge družbeno-kulturne značilnosti kulture časti, kjer obstaja nevarnost za nasilje na podlagi časti, so še: družinska struktura in poročne tradicije, npr. razširjene družine in tesno povezane skupnosti, kot so npr. imigrantske na Zahodu, zaprte etnične skupnosti oz. deli mest, kjer živijo pretežno pripadniki ene etnične skupine. V tesno povezanih skupnostih je moralno vedenje žensk podvrženo stalnemu nadzoru, družina ali skupnost zatirata žensko avtonomijo ter podpirata nasilje nad njenimi prestopki, ki kršijo tradicionalne načine vedenja. Identiteta in čast skupnosti temeljita na omejitvah ženskih svoboščin, zato morajo te vedno biti v skladu s tradicijo. Plemensko-rodovne skupnosti so naklonjene nasilju zaradi časti, tam so ženske zaradi tesne povezanosti skupnosti dnevno podvržene nenehnemu nadzoru in obrekovanju. Plemena kontrolirajo endogamne in eksogamne poroke, da bi okrepila svojo moč z zvezami, ki jih prinašajo poroke (Anatomy of honour-based violence; Dignity on Trial 2010; Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili 2004; Goodwin 1994; Se'ver, Yurdakul 1999; Ramšak 2011).

1 Ginocid (iz gr. *gynē* 'ženska, žena' + lat. *caedere* 'udariti, ubiti') oziroma feminicid (iz lat. *femina* 'ženska, žena' + lat. *caedere* 'udariti, ubiti') sta novejša pojma, ki ju uporabljamo, kadar govorimo o sistematičnem pobijanju žensk in deklet. Izraz ginocid, za razliko od genocida (iz gr. *gēnos* 'rod, potomstvo, pleme, narod' + lat. *caedere* 'udariti, ubiti'; rodomor; načrtno uničevanje večje skupine ljudi, zlasti na podlagi rasne, etnične, narodnostne, plemenske ali verske pripadnosti, z namenom v celoti ali delno uničiti to skupino) ni spolno nevtralen in opozarja, da imata biološki spol in spolne vloge v nekaterih kulturah lahko smrtonosne posledice, podobno kot imajo lahko smrtonosne posledice rasni, verski in drugi predsodki.

Vzporednice navedenega s slovenskim okoljem so podobni patriarhalni vzorci obnašanja in razmišljanja, kjer spolne vloge predvidevajo podrejenost in pokorščino žen in hčerk možu, očetu in celo sinovom, ženskam pa je predvidena postranska vloga. Te so bile še do nedavnega lahko le ubogljive hčerke, poslušne žene in požrtvovalne matere, njihova neodvisnost je bila, kljub službi in skrbi za dom, nezaželena, delo za družino ali za moža je moralo biti opravljeno brez pritoževanja, vzgoja otrok, še zlasti sinov pa tradicionalna. Čeprav je v Sloveniji še vedno močna kultura časti, pa ni več pravilo, da si ženske svojo čast ohranijo s podrejenostjo, ubogljivostjo, spolno neomadeževanostjo, potrpežljivostjo, devištvom ali jo izgubijo zaradi svojega neodvisnega vedenja, še zlasti, če se nanaša na spolnost. Danes je pomemben del ženske časti tudi njeno lastno samouresničenje in ne le skrb za druge. Na srečo živimo v taki kulturi časti, kjer sankcije za moralne kršitve ne predvidevajo umorov zaradi časti, čeprav je čast družbena kvaliteta, ki bolj kroži okrog javne percepcije o kom kot okoli dejanskega obnašanja osebe.

Čast žensk v jeziku, mimiki in gestikulaciji

Čast in sramota, njuni vzroki in posledice so dokaj abstraktni pojmi, zato jih v metaforah strukturiramo s konkretnimi fizičnimi in kulturno pogojenimi izkušnjami. Metafore za čast in sramoto so utemeljene v vsakdanji izkušnji, npr. v čutnem dojetanju, opazovanju prostora in orientaciji v njem, s predmeti, z lastnim telesom ter z moralo. Zato sta abstraktna pojma časti in sramote v metaforah predstavljena tako, kot da materialno obstajata in imata zunanjo obliko, v metaforah pa zaznamo njuno kvaliteto in celo kvantiteto. V orientacijskih metaforah je celoten sestav pojmov organiziran v odnosu do drugega, najpogostejše oblike orientacijskih metafor za čast in sramoto v slovenskem jeziku pa so:

VISOKO – NIZKO

Metafora moralne moči je med najpomembnejšimi v moralnem sistemu, njeni pomembni sestavini pa sta visoko – nizko oz. zgoraj – spodaj. Kar je dobro, je zgoraj ali visoko, kar je slabo, pa je spodaj ali nizko. Pretežni del te metafore ima opraviti s konceptom nemoralnosti oz. zla. Zlo se materializira kot sila, ki povzroča nemoralna dejanja ali padec. Da bi ostali pošteni in pokončni, moramo biti močni in se upreti zlu. Zato je morala pojmovana kot žilava moč s hrbtenico, ki se upira zlu. Metafora moralne moči se torej giba med moralnim in fizičnim, med biti dober in biti pokončen; med biti slab in biti nizek, plitek ali majhen; med povzročati zlo in nizko pasti; med zlom kot silo; in moralnostjo kot močjo. Metafora moralne moči se pojavlja v skupini z drugimi moralnimi metaforami, npr. z metaforami o moralnih mejah, avtoriteti, morali kot ubogljivosti, moralnem bistvu, moralnem zdravju ali metaforami o moralni celovitosti (Lakoff 1995). Na metaforo moralne moči se navezujejo konkretne metafore o časti: *biti pod častjo*² 'pod pragom lastnega ponosa', *biti v čast* 'biti v ponos, izraža zdravo srednjo mero časti', *povzpeti se do časti* 'napredovati v družbeni hierarhiji', *laž čez čast koga* 'laž, ki znižuje čast koga, obrekovanje', *reči kaj čez čast* 'govoriti čez potrebno mero in poskusiti znižati komu čast', *poveličati čast hiše in imena* 'zvišati ugled družine in njenega dobrega imena',

2 Navedeni primeri metafor iz vsakdanjega življenja in njihove pomenske razlage so posledica opazovanja, poslušanja in beleženja med leti 2003–2011 ali pa sem jih našla v medijih, literarnih, enciklopedičnih, leksikonskih in slovarskih delih (Ramšak 2011).

visoko dvigniti glavo 'ponosno se držati, zavedajoč se lastne časti', *gledati v tla* 'zaradi sramu in osebnih sramote se izogibati očesnim stikom'. Visoko in nizko nakazujeta tudi medsebojne odnose na lestvici nadrejen – podrejen. Na člane kraljeve družine se še danes obračamo z nazivom *vaša visokost*, medtem ko si tisti, ki storijo kaj sramotnega, zaslužijo ime *nizkotnež*. Ljudje ne želijo, da bi jih *gledali navzdol*, uspešni *stojijo na najvišji stopnički*, častihlepneži *visoko segajo*, čim bolj podrejen ali ponižnejši je kdo, tem bolj *globoko se klanja*. V znak podrejanja svojo telesno višino zmanjšamo, da bi dobili ugled, pa jo poudarimo.

VELIKO – MAJHNO

Podobno kot deluje gornja metafora, deluje tudi nasprotje med velikim in majhnim. Majhen izraža majhno količino in stopnjo spoštovanja ter časti, skratka neko pomanjkljivost ali okrnjenost morale in nizko stanje na družbeni lestvici. Majhnost je zato grožnja moralni celovitosti, če govorimo o časti, velikost pri sramoti pa pomeni nenormalno in nekontrolirano razraščanje nesprejemljivega vedenja, npr.: *velika čast* 'stanje ugleda in spoštovanja, ki sta večja kot običajno', *biti v veliko čast* 'biti v veliko zadovoljstvo in ponos', *to je prevelika čast zame* 'to je čast, ki je ne zaslužim, s čimer se lahko izraža tudi (lažna) skromnost', *velik človek* 'pomemben, zaslužen, ugleden človek', medtem ko je *velika sramota* 'visoka stopnja sramote', *mala sramota* 'manjša razsežnost sramote glede na možen razpon'.

SKRITO – ODKRITO

Telo ima svoje *javne* dele – obraz, čelo, oči, brke, usta, ki služijo samopredstavitvi in v katerih se zjedrita družbena identiteta in čast – in svoje *zasebne* dele, skrite in sramotne, glede katerih čast zapoveduje, da jih je treba prikriti. Prav tako je vzpostavljena povezava javne, aktivne rabe zgornjega moškega dela telesa – zoperstavljanje se, soočati, gledati drugemu človeku v obraz, v oči, vzeti si *javno* besedo – vse to je monopol moških. Ženska, ki se ogiba javnih mest, se mora nekako odpovedati javni rabi svojega pogleda, v javnosti hodi s pogledom, usmerjenim v tla. Izrazito ženstvena vrlina, skromnost, zadržanost, omejevanje, usmerja celotno žensko telo k tlom, v notranjost, v hišo, moška odličnost, čast, pa se potrjuje v gibanju navzgor, navzven, k drugim možem (Bourdieu 2002: 120–121; 2010: 21). Te nezavedne telesne prakse skrivanja in odkrivanja nakazujejo, da je pravica do nadzovanja spolnosti in reproduktivne moči mladih ženskih teles pravica, ki si jo lastijo moški in starejše generacije. Zato pokrivanje telesa, še zlasti glave, signalizira spoštovanje znotraj simbolnega skupka časti in sramote. Pokrita glava je pri ženskah znak spodobnosti. Družina, vera, etnična in nacionalna pripadnost ter osebne odločitve se srečajo na ženski pokriti glavi. Pokrivanje ženske štiti pred moškimi pogledi, pokrito žensko telo signalizira nedotakljivost in v skladu z načeli ženske časti zahteva spoštovanje (Werbner 2007: 165–166). Pri moških pa odkrita glava (*klobuk* ali *kapo dol*) pomeni izrekanje časti in spoštovanja komu. Bonton ob tem opozarja na pravo mero; pri snemanju klobuka mora obraz ostati odkrit, pregloboki prikloni, prisiljeni nasmeški in spakovanje pa dosežejo prav nasproten učinek. Druge metafore, ki skrivajo in odkrivajo, so npr.: *izkazati čast* 'javno pokazati spoštovanje do koga', *postaviti koga na pedestal* 'kot vzgled izpostaviti dobre lastnosti in uspehe koga' in nasprotno *postaviti koga na pranger* 'javno koga osramotiti', *skrivati sramoto* 'truditi se, da za sramoto ne zvedo drugi ljudje', *vdreti se v tla* 'zaradi sramote se počutiti manjvrednega, skriti se pred ljudmi'.

REDKO – POGOSTO

Tudi druge orientacijske metafore izpričujejo kvaliteto časti in sramote ter ju opredeljujejo glede na vsebino, npr.: *doletela me je redka čast, da ...* 'dobil sem posebno, izjemno priložnost, da ... opravim neko zaželeno dejanje'.

LAHKO – TEŽKO

Teža ali lahkotnost izražata pritisk na moralo, pri čemer je teža pri časti obratno sorazmerna teži pri sramoti, npr.: *lahka ženska* 'nečastna ženska', *težka sramota* 'velika sramota'.

ČISTO – UMAZANO

Metafora o moralnem zdravju pravi, da je nemoralnost videti kot bolezen, ki se širi. Tako kot moramo ščititi otroke pred boleznimi in jih držati stran od bolnih ljudi, jih moramo ščititi tudi pred škodljivimi vplivi nemoralnosti in jih držati stran od nemoralnežev. Ker čistoča in snažnost promovata zdravje, je morala videti kot čista in neomadeževana (Lakoff 1995). Čistost se danes nanaša predvsem na spolno področje, kjer pa je ne smemo zamenjevati z vzdržnostjo, lažno sramežljivostjo ali krepstjo. Čistost je stanje, v katerem se lahko približamo svetim stvarim, ne da bi jih umazali in ne da bi se v njih izgubili. Od tod vse prepovedi, vsi tabuji in vsi očiščevalni obredi. Kadar pa čistost ni omejena na področje spolnosti, je čist tisti, ki se nesebično in popolnoma predaja neki stvari, ne da bi v njej iskal denar ali slavo. V teh primerih je čistost nasprotje koristoljubja, sebičnosti ali lakomnosti (Comte - Sponville 2002: 231–243). Metafore o čistosti in umazaniji so najpogosteje spretno vtkane v patriarhalne kulturne kontekste, ki pod krinko časti izpričujejo moško dominacijo ter stopnjo moškosti. Kulturni imaginariji čiste in umazane časti imajo spolne konotacije. Moške patriarhalne vrline (možatost, odločnost, zaščitniško obnašanje ipd.) pa lahko ogrozijo negativne lastnosti in dejanja žensk, zaradi česar morajo biti te kaznovane. Oblike kaznovanja so verbalne in fizične. V prenesem pomenu so zaznamovane kot nečastne ali *umazane*, saj so s svojimi dejanji kontaminirale, umazale, omadeževale družinsko, vaško ali celo nacionalno čast. Ženska lahko *opere svojo čast* s popolno pokorivijo patriarhalnim vzorcem, moški pa morajo vseeno z različnimi kaznovalnimi ukrepi (izobčenje, kamenjanje, usmrtitev žensk) zaščititi skupnost pred ponovnim mazanjem njenega dobrega imena, s čimer trajno ali začasno *operejo* oz. izbrišejo kolektivno sramoto.

KONTAMINACIJA

Ena od oblik metafor o moralnem zdravju je metafora o onesnaženju ali okužbi z nemoralnim, ki se prenaša z enega člana skupnosti na drugega oz. na vse. Motiv okužbe s sramoto in slabim glasom je pogost v patriarhalnih idejah. Sramota se prenaša s krvjo, torej v družini, s pripadnostjo, v tesno povezanih skupnostih, včasih pa se zdi, da kar po zraku, npr. če smo hote ali nehote v bližini brezčastnega človeka. »Tvoja sramota je sramota za vso hišo,« je izjava, ki se velikokrat nanaša na prenos sramote z ženskega ali mlajšega dela družine na moške in na starejše ter želi imeti vzgojen pomen. Kontaminirajo lahko tudi moški, npr. če se ne morejo odpovedati kakšnemu škodljivemu nagnjenju (alkoholizmu, hazardiranju, kurbanju) in je njihovo početje sramota za vse, ki z njimi prebivajo.

IZGUBITI – (PRI)DOBITI, OHRANITI

Metafora o moralni celovitosti se nanaša na propad, degeneracijo in erozijo moralnih standardov, sesuvanje moralnih vrednot, prelom ali prekinitev moralnega sistema. Samo celota omogoča enotno obliko, ki pripomore k moralni moči (Lakoff 1995). Iz tega izhaja tudi ena od temeljnih predpostavk državljske časti, ki predpostavlja, da je treba brezpogojno spoštovati pravice drugih in zato nikoli uporabiti nepravičnih ali nezakonitih sredstev, da bi dobili, kar želimo. To je pogoj za vsakršno miro-ljubno občevanje med ljudmi. Temeljna podlaga časti je namreč prepričanje, da je moralni karakter nespremenljiv in celovit: vsako slabo dejanje že vključuje, da bodo tudi prihodnja dejanja iste vrste in pod podobnimi pogoji enako slaba. Zato izgubljene časti ne moremo dobiti nazaj, razen če ta izguba temelji na napaki, ki se lahko zgodi zaradi klevete oz. obrekovanja, ali če človekova dejanja presoja-mo v napačni luči. Kdor torej skrha zaupanje, ga za zmeraj izgubi, ne glede na to, kaj stori ali kdor-koli že je. Grenka posledica izgubljenega zaupanja ni nikoli več odvrnjena (Schopenhauer 2004). Vse, kar je torej razpadlo na dele, kar je odvzeto celoti, je manjvredno, enako velja tudi za čast: *potepati čast* 'uničiti, izgubiti, zapraviti čast', *krasti čast* 'nekomu odvzeti čast', *vzame se mu čast in poštenje* 'osramoti se ga', *obraniti čast* 'ohraniti čast z odzivom na žalitev, ohraniti moralno celo-vitost', *prodati svojo čast* 'izgubiti ali zamenjati svojo čast za kaj drugega', *povrniti čast in dobro ime* 'ponovno dobiti izgubljeno čast in dobro ime', *obdržati obraz* 'ohraniti čast', *izgubiti obraz* 'izgubiti čast', *nakopati si sramoto* 'osramotiti se s svojim dejanjem'.

Posebna orientacijska metafora iz sklopa izgubiti – pridobiti, ohraniti je metafora

IZGUBITI OBRAZ – OHRANITI OBRAZ.

Področje vidnega izražanja časti so tudi telesni deli, še zlasti glava in obraz, ki odražata osebno čast. Služabniki in dvorjani so izražali čast kralju z globokim poklonom, pri čemer so se izogibali pogledu v obraz, zlasti v oči (Mahlangu 2001: 91). Pljunek v obraz, klofuta na obraz ali klofuta okrog ušes klofne in osramoti osebno čast tistega, ki po krivici komu povzroči razočaranje in neprijetnosti. Glava na tnal oz. obglavljanje je najhujša oblika sramotilne kazni, sovražnikova glava na pladnju pa zmaga nad njegovo častjo. Pokonci dvignjena glava je znak ohranjene osebne časti, sklonjena, povešena glava je znak zadrege, sramu in tudi žalosti. Sklonjena glava žensk, še zlasti pred moškimi, pa onkraj navedenih razlogov izraža še skrb za ohranitev celovitosti časti.

Metafore o obrazu kot oznaki za čast, sramoto, dostojanstvo in prestiž poudarjajo občutke krivde in sramu ter potrebo po samokontroli. Npr. sram, ki ga nakazujejo besedne zveze o obrazu, ima več stopenj, od vzrokov sramu do njegovih posledic oz. reakcij na sramoto in aktivnosti, da se sramota odstrani. Metafore o obrazu so tako metafore o položaju v družbeni hierarhiji. Zato *izgu-biti obraz* pomeni 'biti (o)sramočen, ponižan, degradiran, zgubiti ugled', medtem ko *ohraniti obraz* pomeni 'ostati čist, neomadeževan, za las uiti sramoti oz. ohraniti videz častnega, poštenega člo-veka'. Časten človek, ki *ohrani obraz* v kateri koli situaciji in ohrani ugled, lahko visoko dvigne glavo, upa gledati v oči, ne odvrta pogleda in ne gleda v tla, saj se ne počuti osramočenega ali v zadregi zaradi kakšnega svojega dejanja. Za takega človeka velja, da se je v preteklosti vzdržal dejanj, s katerimi bi se kasneje težko soočil. Kadar kdo ohrani obraz iz dolžnosti do sebe, govori-mo o ponosu, kadar to stori iz dolžnosti do širše družbe in ga ta pri tem podpira, govorimo o časti.

Kadar pa gre za držo, ki se izraža telesno in čustveno, govorimo o dostojanstvu. Navsezadnje človeku, ki ima velik ugled, ga spoštujejo in je priljubljen, rečemo tudi, da je (*velika*) *facia*, *mega facia*. Dimenzija obraza (velik obraz – brez obraza oz. brezobraznost) in pogostost pojavljanja obraza v javnosti označujeta stopnjo priljubljenosti, prepoznavnosti, prestiža, družbenega kapitala in vidne časti. V vsakem primeru je obraz središče varnosti in všečnosti, a ga družba posamezniku le posodi, kadar ga je vreden, v nasprotnem primeru pa mu ga odvzame. Ne glede na to, ali se posameznik zaveda mehanizmov ohranjanja obraza ali ne, ti postanejo navada ali normalna praksa. Vsakdo, vsaka kultura in vsaka družba ima lasten značilen nabor praks ohranjanja obraza (Ning Yu 2001: 15–20; Goffman 2005: 8–14; Moore 2008: 50–59).

IZJEMNOST DOGODKA IN PRETIRAVANJE

Nagnjenost k pretiravanju je v vsakdanjem življenju pogosta, pretirava se v vse smeri, povečuje se in napihuje se tako čast kot sramota. Pretiravanje v poudarjanju osebne ali kolektivne časti in sramote ima svoj izvor v subjektivnem občutenju obeh. Tako lahko recimo dnevno v časopisih beremo pretirane izjave, kakor je npr. vzklik trenerja, katerega ekipa je izgubila tekmo: »Sramota, to je sramota! Cel narod se nam lahko posmehuje!« Mi seveda vemo, da je izjava močno čustveno obarvana in da narod izgubo občuti blažje, če sploh, ter da bi tudi novinar lahko imel kritično distanco. Svojo čast prikazujemo v superlativih, ker s tem upamo na boljši družben položaj in izboljšanje kvalitete življenja. Slabše kot nam gre, lažje se odločimo za povečevanje osebne časti in za lažno čast. Druge fraze, s katerimi označujemo izjemnost, so: *posebna čast* 'čast, ki jo redko doživimo', *neodpustljiva*, *neizbrisna*, *nezaslišana sramota* 'zelo velika sramota', *sramota za vse večne čase* 'neizbrisna, trajna in glede na razsežnosti velika sramota'.

BOLEČINA

Sramoto lahko asociiramo tudi s pomočjo telesnih občutkov, pri čemer je v opisih sramote zlasti zanimiva bolečina: *Globoko v srcu nas peče sramota* ali pa *takšna sramota boli* sta opisa s pomočjo telesnih stanj, ki so nam blizu. Če se dovolj živimo, lahko tudi sami začutimo skoraj enako pekočino, v katero so vtisnjeni kvaliteta in kvantiteta stanja, nasprotja ter ironija. Uteleseno sramoto skoraj enako težko prenašamo kot bolečino samo. Izkušnja neprijetnih telesnih stanj je zelo primerna za metafore o neprijetnih duševnih stanjih, ta utelesena vednost pa je kulturno oblikovana.

VREČI ROKAVICO – UJETI ROKAVICO

V zvezi s častjo so pogoste metafore, pri katerih so moralne norme konceptualizirane kot računica, kot menjava po daj–dam sistemu. Če se finančno računovodstvo uporablja v ekonomiji, se moralno računovodstvo uporablja v družbenem delovanju oz. pri urejanju medosebnih odnosov. Zato tu velja zakon, da kakor je treba plačati svoje račune, je treba tudi moralno poravnati svoj dolg in da je nemoralno, če ga ne. Glavne metafore moralnega računovodstva se udeležujejo v manjšem številu osnovnih moralnih shem: povračilo, odškodnina, restitucija oz. vrnitev v prejšnje stanje, maščevanje, altruizem ipd. (Lakoff 1995). Pri metaforah *vreči rokavico* 'v viteški časti poziv na

dvoboju' in *ujeti rokavico* 'sprejeti izziv, upati si kaj narediti' imamo opravka s povračilnimi ukrepi, z odškodnino, vrnitvijo v prejšnje stanje in maščevanjem. Ko nekdo nekoga oškoduje tako, da ga moralno očrni ali mu umaže čast, je logično, pričakovano in sprejemljivo, da bo oškodovani poravnal žalitev z ustreznim povračilnim ukrepom. Če razžalitev ne poravna, z odsotnostjo povračilnih ukrepov žalitelju sporoča, da mu za škodo ni treba odgovarjati. Častni sistem namreč predpostavlja, da je čast dobrina, ki obstaja v omejeni količini, in kadar kdo koga razžali ali izzove njegovo čast, izzivalec odvzame čast izzvanemu. Razžaljena oseba ima moralno dolžnost, da ponovno uravnoteži moralni sistem in da kaznuje razžalitelja z enako mero škode, kot jo je prejel sam (Lakoff, Johnson 1999: 295). Lahko pa kdo *vrže rokavico* zgolj kot dobro ponudbo, priložnost ali izziv nekomu, za katerega upa, da se bo pridružil pri čem koristnem in prijetnem.

Iz obravnavanih primerov vidimo, da vsakokratna kultura časti in sramote vpliva na formalne in neformalne, verbalne in neverbalne oblike komuniciranja; na govor, gestikulacijo, mimiko, držo telesa, način oblačenja, pozdravljanja in na vse druge izrazne načine, ki so določeni po spolu. Zato je poznavanje funkcij moralnih metafor v zvezi s častjo in sramoto pomembno za razumevanje identitete posameznika, širše družbe in njenih moralnih sistemov. Prednost, ki jo nezavedno dajemo moralnim metaforam v govoru, priča o tem, v kakšnih konceptualnih sistemih mislimo, ali poznamo računico časti in sramote, kakšen je naš odnos do družbenega kapitala. Zato vedenje o tem, kako, kdaj in zakaj nekaj besedno ali telesno izrekamo o časti in sramoti, ne sme biti postranska stvar pri razumevanju obeh konceptov.

Literatura

- Anatomy of honour-based violence*. www.stophonourkillings.com/node/3773 (21. 2. 2011).
- BOURDIEU, Pierre, 2002: *Praktični čut* 1. Ljubljana: Studia humanitatis.
- BOURDIEU, Pierre, 2010: *Moška dominacija*. Ljubljana: Sophia.
- CAMPBELL, J. K., 1964: *Honour, Family and Patronage*. Oxford: Clarendon Press.
- COMTE - SPONVILLE, André, 2002: *Mala razprava o velikih vrlinah*. Ljubljana: Vale-Novak.
- Dignity on Trial*, 2010. New York: Human Rights Watch.
- Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, 2004. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
- GOFFMAN, Erving, 2005: On Face-work. *Interaction Ritual. Essays on face-to-face-behaviour*. New Brunswick, New Jersey: Aldine Transaction. 5–45.
- GOODWIN, Jan, 1994: *Price of honor*. Boston, New York, Toronto, London: Little, Brown and Co.
- LAKOFF, George, 1995: *Metaphor, Morality and Politics*. www.wcd.org/issues/Lakoff.html (11. 12. 2010).
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1999: *Philosophy in the Flesh*. New York, Basic Books.
- MAHLANGU, E., 2001: The ancient Mediterranean values of honour and shame as a hermeneutical procedure. *Verbum et ecclesia* 22/1. 85–11.
- MOORE, Robert L., 2008: Face and Networks in Urban Hong Kong. *City & Society* 2/1. 50–59.
- RAMŠAK Mojca, 2001: *Čast ni balast*. Maribor: Litera.
- SCHOPENHAUER, Arthur, 2004: The Wisdom of Life and Counsels and Maxims (4. poglavje). The Project Gutenberg EBook of *The Essays Of Arthur Schopenhauer: The Wisdom of Life*. www.gutenberg.org/cache/epub/10741/pg10741.html (10. 6. 2010).
- SEVER, Aysan, GÖKÇEÇİÇEK, Yurdakul, 1999: Culture of honour, culture of change. *Violence Against Women: An International and Interdisciplinary Journal* 7/9. 964–999.
- WERBNER, Pnina, 2007: Veiled Interventions in Pure Space. *Theory, Culture & Society* 24/2. 161–186.
- YU, Ning, 2001: What does our face mean to us? *Pragmatics & Cognition* 9/1. 1–36.